

İLERİ ENDÜSTRİ TOPLUMLARINDA AİLE KURUMU ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Ümid Meriç Yazan

GİRİŞ : Batı'da yapılan aile sosyolojisi ile ilgili araştırma ve çalışmalar (eski teoriler, yeni teoriler, ampirik araştırmalar)

BİRİNCİ BÖLÜM : ÇAĞDAŞ AİLENİN FONKSİYONLARI

1. Parsons'cı ailede çocuğun ve gencin ailesi tarafından sosyalleştirilmesi
2. Yetişkin bireyin kişiliğinin istikrar kazanması

İKİNCİ BÖLÜM : ÇAĞDAŞ AİLENİN YAPISI

1. Çağdaş çekirdek ailenin yalnızlığı (tek başınlığı)
2. Çağdaş çekirdek ailenin akılcılığı (ev işlerinin yapılmasından, çocukların eğitimine ve ailenin yaşayacağı dönemlere uygun olarak konut seçimine kadar)
3. Çağdaş çekirdek ailede kadın ve erkeğin rolleri

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM : SOSYO-DEMOGRAFİK AÇIDAN EVLİLİK VE AİLE

1. Sosyo-demografik bir olay olarak evlilik
 - a. Evlilik oranları ve evlenme
 - b. İlk evliliklerde yaş

- c. Eşler arasındaki yaş farklılıkları
- ç. Boşanma
- d. Yeniden evlenme ve serbest birleşme
- e. Bekârlık ve serbest birleşme

2. Aile

- a. Evlilikle çocuk sahibi olmanın birbirinden ayrılması
- b. Doğum oranları ve doğurganlık
- c. Tek ebeveynli aileler
- ç. Aile hayatının çeşitli dönemleri
- d. Evli kadınların mesleki faaliyetleri ve «çift maaşlı» aile

SONUÇ YERİNE

GİRİŞ

«Toplumların temeli her zaman ... her zaman aile olacaktır»

Balzac

Batıda aile sosyolojisi çalışmaları, aileyi adalet ve aşkın somutlaşmış şekli kabul eden Comte ve Proudhon ile başladı. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Morgan, Engels ve Bachefon aileyi tarihten gelen sosyal bir kurum olarak değerlendirdiler. Bu yazarlara göre ailenin yapısı ve fonksiyonu, içinde bulunduğu topyekün toplumun gelişme derecesine bağlı idi. Aynı düşünce çizgisini Durkheim Okulundan yazarlar da sürdürdüler. Durkheim'cılar etnoloji ve tarihin verilerinden yararlandılar ama bu verileri hiç bir kontrolden geçirmeden hepsini tek yönlü evrimcilik postulasının hizmetinde kullandılar. Aile Sosyolojisi çalışmalarındaki 3. safha I. Dünya Harbinden sonra ABD de başladı. Chicago'daki enteraksiyonist okuldan E. Burgess, aileyi somut ampirik araştırmaların gözde konusu haline getirdi.

Onu izleyen dönemde aile sosyologları, çalışmalarında yeni kavramlar kullanmağa, yeni metodlar bulmağa, eski metodları derinleştirmeğe, bulunan sonuçları bütün dünyada yapılan araştırma sonuçlarıyla karşılaştırıp, kıyaslamalara gitmeğe başladılar.

Artık XIX. yy. Avrupasında revaçta olan «büyük teori» nin yerini, «orta boy teori» («middle range theory») almış bulunuyor. Orta boy teoride belli değişkenler arasındaki ilişki bir varsayıma bağlanır ve bu gerçekleşir. Bu eğilim Yeni Dünya'daki aile hayatının farklı yönlerini aydınlatmak isteyen bir çok alan araştırmacısında karşımıza çıktı.

Ayrıca evlilik ve aile yapısı üzerine teorik açıdan derinleşmeler oldu, tarihî çalışmalar yapıldı. («Journal of Family History» bunun bir delilidir).

Engels ve Durkheim'in teorilerinin bazı yönleri bugün de aktüalitesini koruyor. Lévi-Strauss, G. Tillion, T. Parsons, R. Hill ve P. Smith çağdaş aile üzerine yaptıkları araştırmalarla aile sosyolojisinin ilgi çekici isimleri arasında yer alıyorlar.

Aile, tarihten gelen bir olgudur ve M. Mauss'un tabiri ile söylersek topyekün toplumdaki soyutlanamayacak olan bir topyekün toplumsal olaydır. Dolayısıyla «genel olarak» aile'den söz etmek, pek mümkün değildir. Bölgelere, sosyal sınıflara, topyekün bir toplumdaki alt gruplara göre değişen çok sayıda aile tipi mevcuttur. Bu sosyolojik plüralizmden yola çıkarsak ailenin en eski biçimlerinden (Prehistorya'daki aile, Tevrat'taki aile, Grek ve Roma antiki-tesindeki aile) başlayarak, çağdaş toplumdaki çeşitli aile tiplerine kadar gelmek gerekecektir. Aileyi tarihi biçimlerinin çokluğu içinde inceleyen önce E. Westermack olmuş (The History of Human Marriage, Londra, MacMillan, 1920, 1. baskı 1891, benzer bir çalışmayı Amerika'da A. Colhour yapmıştır, A Social History of the American Family, NY, Barnes-Noble 1960, 1. baskı 1917-1918).

Fransa'ya gelince 15 yıl öncesine kadar üniversite içinde aile ile ilgili ampirik araştırmalar yapılmıyordu. Aile sosyolojisi çalışmalarında aile hakkında babaerkil ve değişmez bir kavramdan hareket ediliyordu. İskandinav ülkelerinde ve İngiltere'de ise aile sosyolojisi ile ilgili ampirik çalışmalar kıta Avrupasından daha ileri durumdaydı.

Batı ülkelerinde son yıllarda ortaya çıkan bir eğilim, demograf- lar, sosyologlar, etnologlardan sonra, aile konusuna tarihçilerin, filozofların (ABD'de Marcuse, Almanya'da Horkheimer'in) ve psikiyatriların da ilgi duymasıdır.

Bugün ampirik aile sosyolojisi araştırmalarında kullanılan yeni metodlar sayesinde aile ile ilgili sosyolojik çalışmaların kavramsal çerçeveleri ortaya çıkmış, aile sosyolojisi şüpheli, bilimsel çalışmaya elverişsiz bir statüye sahip iken, bugün saygınlık kazanmıştır.

Aile sosyolojisinde kullanılan yeni araştırma metodlarının yanında deneyleme gelir. Ailede eşler ve kuşaklar arasındaki etkileşimi ölçmek için doğrudan gözleme izin veren deneysel oyunlar icad edilmiştir.

Bir başka araştırma metodu da toplumdaki ve ailedeki değişmelerin incelenmesi için araştırmanın 3 kuşağa yayılarak yapılmasıdır.

Amerikalı araştırmacılar ampirik araştırmadaki kavramsal çerçeveleri sağlamlaştırdıkları oranda, aile sosyolojisi metodolojisi de,

ilerledi. Hill ve Hansen¹ aile araştırmalarındaki başlıca kavramsal çerçeveleri 5 grup altında sınıflamışlardır :

1) Enteraksiyonel yaklaşım: G.H. Mead'in çalışmalarıyla başlayıp 1928'den itibaren Chicago niversitesinin çalışmalarıyla sürmüştür. E. Burgess ailenin karşılıklı etkileşim içinde olan bir bireyler bütünü olarak incelenmesi gerektiğini ileri sürdü. Ailede herkesin belli bir yeri vardır ve belli rolleri yerine getirmesi lzımdır. Bu rol, aile beklentilerine uygundur. Aileyi yaşayan bir grup olarak ele alan enteraksiyonist yaklaşım aile ile diğer sosyal unsurlar (okul, akraba münasebetleri, kilise, mahalle vs.) arasındaki ilişkileri zaman zaman ihmal ettiği için eleştirilmiştir. Bu yöntemi Batı Almanya'da R. König, Belçika'da P. de Bie, Fransa'da A. Michel ve Camillen, İngiltere'de Rapoport'lar, Canada'da E. Lupri kullanmıştır.

2) Yapısalcı-Grevselci yaklaşım: Aileyi, sosyal alt sistemlerden biri, sosyal bütününü oluşturan unsurlardan biri, toplum için belli görevleri yerine getiren bir parça olarak kabul eder. Ailede bir statüler ve roller ağı vardır. Bunların anlamı aile sistemini ve aile sistemi aracılığı ile de bütün sosyal sistemi sürdürmektir. Aileyi dış etkilere açık bir sistem olarak ele alan bu yaklaşımda aile, değişmeyi sağlayan unsurlardan biri olmaktan çok pasif bir sistem kabul edilir, yani daha çok yapının statik yönleri incelenir ve değişme ihmal edilir. Bu yaklaşımı kullananlar arasında ABD'de T. Parsons, K. Davis, R. Merton, G. Homans, W. Goode ve R. Winch, Fransa'da A. Girod ve Lvi-Strauss yer alır.

3) Sitasyonel yaklaşım: bireyin içinde bulunduğu erveyi ve bireyin bu erveye verdiği cevapları inceler. zerinde ısrarla durulan husus bireyin psikolojik çevresidir. Sitasyonistler, enteraksiyonistler gibi aileyi birbiri üzerinde devamlı etkileşimde bulunan ferdler bütününü olarak ele alır. Ancak onlardan farklı olarak aileyi davranış doğuran bir ortam kabul ederler. Aile ocuk üzerinde etkili olan bir uyarıcıdır. İngiltere'de J. Mogeve ve P. Young, Fransa'da Chombart de Lauwe ve A. Michel, ABD'de Pennsylvania ni-

1 R. Hill and Hansen, The identification of conceptual frame works, Journal of Marriage and the Family, vol. XXII, no. 4, 1960.

versitesi'nden Barker, Kansas'dan Wright bu yaklaşımın temsilcileridir.

4) Kurumsal yaklaşım: evlilik ve aile ile ilgili araştırmalarda ilk kullanılan yöntem bu olmuştur. XIX. yüzyıldaki ve XX. yüzyılın başındaki tarihi çalışmalar Marx, Engels, Morgan, Durkheim ve Mauss, günümüzde ise C. Zimmerman, Sussman ve Sirjamaki'nin çalışmaları bu grupta sayılabilir. Bu yaklaşımda aile ve evlilik kurumu topyekün toplumun içine yerleştirilir. Burada toplum bir organizma, kendini meydana getiren parçalarla varlığını sürdüren bir sistem olarak ele alınır. Bu açıdan yapısalçı-görevselci yaklaşımlarla benzerlik gösterir. Ondan farkı tasvirici, tarihselci ve karşılaştırmacı olmasıdır. Malinowski, asrın başında bu yaklaşımla, evlilik ve aile kurumunu dünyanın değişik bölgelerinde incelemiştir. Aile ile diğer sosyal kurumlar ve kültür arasındaki etkileşimler de bu yaklaşımda dikkate alınır. Bu yaklaşımın çağdaş uygulayıcıları genellikle aileyi en önemli sosyal kurum kabul eden kişilerdir. Avrupa'da R. König ve P. Bourdieu gibi.

5) Gelişmeci yaklaşım: Bu yöntem de enteraksiyonel yaklaşımla büyük benzerlikler gösterir. O da aileyi karşılıklı etkileşim içinde bulunan ferdlerden meydana gelen bir grup olarak ele alır, ancak ailede roller çiftlenmiştir (koca + babanın rolü veya oğul + erkek kardeş rolü gibi). Normlar herkese rolünü gösterir, karşılıklılığın nasıl sürdürüleceğini ve yaşla bu rolleri üstlenenlerin rollerinde ne gibi değişimler olacağını belirtir. Bu küçük grubun nasıl bir tabii gelişme geçireceği önceden bellidir. Aile karı-kocadan meydana gelen çiftle kurulur, çocukların doğmasıyla karmaşıklaşır, sonra çocukların evlenmesiyle veya meslek sahibi olmasıyla yine başlangıçtaki çifte döner. Ailenin içinde bulunduğu döneme göre karşılıklı aksiyonun türü ve tipi değişir. Ebeveynin ve çocukların arzularının ahenk içinde olduğu dönemde bu yaklaşım uzun süre devam eden bir çalışmayı gerektirir, aynı aileler, hayatlarının belli dönemlerinde inceleme konusu yapılır. Maliyeti yüksek olduğu için bugün de az kullanılan bu metotta evlilik kurumu şu dönemlere ayrılarak incelenir :

- 1) Çocuksuz genç çiftin yaklaşık 4 yıllık evlilik dönemi.
- 2) Çocukların okul öncesi dönemi (6 yaş öncesi).

- 3) Çocukların adolesans dönemi (13-18 yaş arası).
- 4) 18 yaşını geçen ama ebeveyni ile beraber yaşayan çocuklar dönemi (unlaunched children).
- 5) Ebeveynlik-sonrası dönemi (baba henüz çalışmaktadır ama bütün çocuklar anne-baba evini terketmiştir).
- 6) Emeklilik dönemi.

Bu dönemler şu artan karmaşıklık boyutları açısından incelenebilir :

- a) Değişen görevler ve çocuk rollerinden beklentiler.
- b) Değişen görevler ve ebeveyn rollerinden beklentiler.
- c) Ailenin büyümesinin farklı dönemlerinde kültürel emirlerden doğan ailenin görevleri.

Gelişmeci yaklaşım farklı yaklaşımların sınırlarını aşmak ve onları tek bir birleştirilmiş şema içinde toplamak isteyen bir girişimdir. Özellikle E. Duvall ve R. Hill tarafından kullanılmıştır.

Elbetteki bütün bu yaklaşımlarda postulatlar ve temel varsayımlar değişmektedir. Ancak sosyologların tümü aile grubu ile ilgili olarak aynı teorileri kabul etmeseler de, aile sosyolojisinde karşılaştırmalı araştırmaların evrensel bir boyutta sürdüğünü söylemek kabildir².

BİRİNCİ BÖLÜM ÇAĞDAŞ AİLENİN FONKSİYONLARI

«Gece, bilmediğim yerlerdeki evlerin içine bakıyorum. Gündüz dağılan insanlar, şimdi orada bir aradalar. Baba, yorgun işten dönmüştür. Çocuklar, okuldan gelmişlerdir. Kapı açılır, içeriye bir anda ışık, sıcaklık ve kahkaha dolar. Sonra kapı tekrar kapanır ve bir daha açılmaz. Aileler, sizden nefret ediyorum. Kapalı kapıların ardında mutluluğunuzun bencilliğine mahpussunuz».

A. Gide, Dünya Nimetleri

² A. Michel, Sociologie de la Famille et du Mariage, PUF, 1986, 11-27.

Parsons'ın Amerikan ailesi ile ilgili teorisinde aile tek ve küçük bir grup olarak değil, öbür alt sistemlerle ve sosyal sistemin bütünü ile ilişkileri içinde incelenir. Parsons'un aile sosyolojisi, ilhamını Spencer'in farklılaşma kavramından alan sosyal değişme görüşünün içinde bir yer alır. İktisadi farklılaşma olmuş ve aile küçülerek, bir üretim yeri olmaktan çıkmıştır. Üretimi büyük endüstri yapmaktadır. Yine aile eğitim görevini değiştirmiş veya başka sosyal kurumlarla paylaşmıştır. Sosyal hizmetler, okullar, vs. bugün geçmişte ailenin kısmen veya tamamen karşıladığı görevler, arkadaş grupları, hastahaneler, boş vakit grupları, massmedia' revleri yerine getirmektedir. Ancak her kayıp, beraberinde bir kazanç getirir. Aile bazı fonksiyonlarından uzaklaşmış ama, esas fonksiyonunu yerine getirme yolunda hızla ilerlemeğe başlamıştır. Ailenin ana fonksiyonunun ne olduğunu tayin etmek zordur. Ama bugün, ailenin çocukların doğması ve yetiştirilmesi görevini sürdürdüğü kesindir. Aile çağımızda belki iktisadi veya siyasi görevlerini kaybetmiştir. Fakat kişiliğin mikro sosyolojik seviyesinde çok önemli 2 fonksiyonu yerine getirmektedir.

1) Çocuğun bir gün üyesi olacağı toplum içinde ilk sosyalleştirilmesi aile sayesinde olmaktadır.

2) Nüfusun erişkin kesiminin istikrara kavuşması da aile içinde olmaktadır.

Zaten bu iki fonksiyon birbirinden kopuk olarak ele alınmaz.

1) Parsons'cı ailede çocuğun ve gencin ailesi tarafından sosyalleştirilmesi.

Aile çocuklara ve gençlere içinde yaşadıkları topyekûn toplumun değerlerini aşılır. Parsons'a göre içinde yaşadığımız modern endüstri toplumunun başlıca değerleri: kişiliğin bütünlüğe kavuşturulması, eşitlik ve demokralik kavramlarıdır. Parsons'cı ailede erkek çocuk, babalık rolünü, kız çocuk annelik rolünü, kadın ve kız ev-işi yapan kadın rolünü, erkek çocuk meslek sahibi erkek olma rolünü ve yine her ikisi de «tüketiciler şahı» (consommateur-roi) rolünü öğrenirler. Amerika'da 2327 kız öğrenci üzerinde yapılan bir anket çalışması, gençlerin eğitimleri ile ilgili konularda ailelerin, arkadaş çevrelerinden çok daha etkili olduğunu göstermiştir. Dolaşısıyla «büyüklerin etkilerinden soyutlanmış bir gençlik kültü-

rü»nden söz etmek mümkün değildir. ABD'de olduğu gibi Batı-Avrupa'da da genç kızlar, ana görevleri olarak kabul edilen evliliğe ve aile kurmağa yönelik bir şekilde hazırlanmaktadırlar. Ancak babanın olmadığı aile çekirdek aileden daha fazla genç kızları bir meslek sahibi olmağa yönelik bir şekilde hazırlamaktadır. Buradan babanın olmadığı, annenin baba rolünü de üstlendiği ailelerin, bu rolün asıl baba tarafından oynandığı ailelere kıyasla, genç kızları hayata daha hazırlıklı yetiştirdiği sonucuna varılabilir. Çünkü kızlar, kendilerini çalışan annelerle özdeşleştirmekte, ve daha kaliteli, daha realist bir eğitimden geçerek kendilerini meslek hayatına hazırlamaktadırlar. (Aynı durum Türkiye için de geçerlidir. Genç kızların babanın olmadığı ailelerde, otoriter bir ailedekine kıyasla, daha çok mesleki ve sosyal yükselmeyi istedikleri tesbit edilmiştir. Bk. D. McClelland, *The Achieving Society*, A free Press paperback, 1961, s. 1960). Ayrıca annelerin mesleki hayata sahip olduğu ailelerde erkek çocukların da, eğitilmiş bir anneden, kendine güven ve hakimiyet duygusu alarak, mesleki ve sosyal hayata daha ciddiyetle hazırlandıkları gözlemlenmiştir.

Sosyal sınıfların eşitliği ve Parsons ailesi: A. Daumard XIX. yüzyıl Fransız burjuva ailelerinin meslek hayatında nasıl gerçek «hanedan» lar kurduğunu tesbit etmiştir. Bu davranış burjuvazinin alt-orta ve büyük bütün kesimlerinde ve bütün mesleklerde (tüccar, zanaatkar, memur, sanayici ve serbest meslekler), bürokraside ilk kuşakta % 25, ikinci kuşakta % 50 olan bu oran, üçüncü kuşakta % 70'dir³.

Yine liberal mesleklerde ve üniversite hocalarında (hukuk, tıp) gerçek «aile boyu hanedan» lar kurulmaktadır. Meselâ Fransa'da XIX. yüzyılın başında doktorların % 55'inin oğlu doktordur.

Kapitalist toplumlarda sınıf ayrıcalıklarının sürdürmenin en emin yollarından biri «homogam» evliliğidir. Bu evlilik tipi, Batı toplumunun imtiyazlı ve ortanın üstündeki sınıflarında bugün de geçerlidir.

Parsons'cu aile ve cinsiyetler arasında eşitlik: Parsons'ın tanımladığı şekildeki (nükleer) aile ebeveynin oynadığı roller arasın-

3 A. Daumard, *La bourgeoisie parisienne de 1815 à 1848*. Paris, EPHE, Seppen, 1963, s. 286.

daki farklılığa dayanır ve kız ve erkek çocukları da bu farklılığı sürdürmek üzere eğitilirler. Kadının ev dışında görevi olduğu durumlarda da ABD, Fransa, Polonya, Rusya, İsveç'de yürütülen anketler, kadının aile içi görevlerinde bir azalma olmadığını ve eşi ile ev işlerini eşitlikçi bir biçimde paylaşmadığını göstermiştir. Çocuk da bunu doğal karşılamaktadır. Çocukların hassas ve alıcı oldukları düşünülürse, çocuğun olaylara bakış ve değerlendirışı daha sonra kendisine telkin edilecek olan ahlâk doktrinlerince değil, aile içinde adültlerin oynadıkları ve yaşadıkları roller tarafından şekillenecektir. Ev içinde de kız çocuğa verilen görevler, erkek çocuğa verilmeyecektir.

Parsons'cu aile ve milletlerin eşitliği: Parsons'cu nükleer ailede çocuklara aktarılan değerler de tutuculuğu destekler mahiyettedirler. Nitekim endüstriyel toplumlarda nükleer aileler kendi çocuklarına maksimum derecede mal ve oyuncak vermediği, nerdeyse bir mecburiyet kabul ederlerken, 3. Dünya ülkelerinde çocuklar, her gün daha büyük bir mahrumiyetin içine itilmektedirler. Nükleer Batı ailesi, adalet ve eşitlik gibi değerlerin bir sonraki kuşağa intikalinde de önemli bir rol oynamamaktadırlar. Karma bir izdivaç söz konusu olunca (meselâ bir zenci veya bir Asyalı ile izdivaç) aile çocuğunun davranış ve değerlerini kendi istediği yöne çekebilmektedir.

Endüstriyel toplumlar, cinsiyetler, ırklar, sosyal sınıflar ve milletler arasında eşitlik ve adalet olmasını istediğini bütün vasıtalara başvurarak ilân etmektedir. Ama Parsons'cu ailenin geleneksel davranışı ile eşitlik ve adalet gibi değerler arasındaki mesafe o kadar büyüktür ki genç kuşaklar zaman zaman bu duruma baş kaldırmışlardır. Bir «gençlik sosyologu» olan K. Keniston, «teen-agers» ların bir önceki kuşağın iki yüzlülüğüne isyan ettiklerini, söyledikleri ile yaptıklarının tutarsızlığına karşı çıktıklarını tesbit etmiştir⁴. Ancak bir önceki kuşak kendi değerlerini aktarmak konusunda yine de oldukça başarılıdır. Meselâ ABD'de yapılan bir çalışmada, gençlerin 2/3 ü anne-babalarının cinsel normlarını aynen kabul etmektedirler. Nitekim Campbell çocuk-büyük çatışmasının, en esaslı me-

4. K. Keniston, Youth, Change and Violence, Dialogue, 2. cilt, 1969, n. 2, s. 37.

seleler ve değerler konusunda değil, sıradan, gündelik hayatla ilgili konularda olduğunu tesbit etmiştir. Yine Dovan ve Adelson, ABD'de yapılan bir anketle anne ve babanın ideal adult olarak en çok zikredilen örnekler olduğunu belgelemişlerdir.

Annenin veya babanın olmadığı durumlarda çocukların ne gibi bir psikolojik yapıya sahip oldukları çeşitli araştırmalarla aranmıştır. Sonuç, çocukların ya uyumsuzluğu, ya büyüklere aşırı bir bağımlılığı, ya da kişilerle ilişkilerinde intibaksızlık şeklinde olmuştur. Çağımızda TV., çocukların bakımı ile ilgili konularda uzman meslek sahiplerinin bulunuşu, gençlerle, büyüklerin ilişkilerini, meselâ Orta-Çağ Avrupasına göre çok azaltmıştır. Ancak arkadaş grupları, çocuğun sosyalleşmesinde ana-babanın yerini tutamamaktadır. Çocukları «adultlere yönelik» (adult-oriented children) ve «arkadaşlarına yönelik» (peer-oriented children) olarak 2 ye ayıran araştırmacılar, arkadaşlarına yönelik olan çocukların evde ilgi ve sevgi görmeyen çocuklar olduğunu tesbit etmişlerdir. Genellikle bu gruba giren çocuklar gelecekle ilgili karamsar görüşlere sahiptirler, anti-sosyal davranışlara (yalan söylemek, başka çocukları dövmek vs. gibi) yatkındırlar.

2. Yetişkin bireyin kişiliğinin istikrar kazanması.

Parsons nükleer ailede yetişkin bireyin kişiliğinin istikrara kavuştuğunu öne sürer. Parsons'a kişiliğin istikrar kazanmasına neden bu kadar önem verdiğini sormak gerekir. Öyle ya niçin kişiliğin gelişmesi değil de, istikrarı?

Bu sorunun cevabı Parsons'ın ana tasası olan dengedir. Parsons sosyal sistemin olduğu gibi, onu meydana getiren alt sistemlerin de denge içinde olmasını ister. Aile, Parsons'a göre yetişkin kişilerin itilimlerini ve duygusal hayatlarını bir dengeye kavuşturur. Parsons'un bu tezi başka araştırmacılarca ne ölçüde doğrulanmıştır, acaba?

Durkheim, evliliğin erkekleri intihardan koruduğunu, ama evli kadınları (çocuksuz) korumadığını tesbit etmiştir. Aynı yaş dilimindeki bekâr kadınların aynı yaş dilimindeki evli kadınlara kıyasla intihar oranı % 50 azdır. Benzer sonuçlar Japonya'da da alınmıştır. Aynı şekilde evli kadınların ruhsal bunalımları, bekâr kadınlarınkinden çoktur.

Evliliklerinin 3. ve 20. yılında evlilikteki mutlulukları sorulan çiftler, evlilik süresi uzadıkça, beraberliklerinin anlamsızlaştığını belirtmişlerdir. Artan boşanmalar Parsons'cu ailede eşlerin umdukları tatmin ve mutluluğu bulamadıklarını göstermektedir.

Parsons'cu aile çocuğa değerlerin aktarıldığı ortamdır. Oysa bu aile tipinin çocuğa ve gence cinsiyetler, sosyal sınıflar, milletler ve ırklar arasındaki eşitlik gibi değerleri kazandırdığı söylenemez. Tersine gence ve çocuğa modernlik yerine gelenekselcilik aşılanmaktadır. Cinsiyetler eşitsizdir (kız çocuğun eğitimi, erkeğinkinden farklıdır), sosyal sınıflar arasında eşitsizlik vardır (mirasçı, çocuğa servet ve ihtiyaçlar bırakır), kavimler, milletler ve ırklar farklıdır (bir başka kültürden olan biri ile çocuğunun evliliğine karşı çıkar, Parsons'cu aile). Bütün bunlara ilâveten yaşlı kişilerin statüsü Parsons'cu ailede adamakıllı tehdit altındadır. Cornell Üniversitesi'nden Urie Bronfenbrenner'in dediği gibi, «Bugün yalnız ırk ve sınıflarla değil, yaş gruplarıyla da birbirinden koparılmış olan bir dünyada yaşıyoruz»⁵.

Henri Lefebvre'e göre çağımızda ihtiyaçlar dünya çapında genelleşmiştir. Bu devirde, kendi egoizmi içine kapalı olan Parsons'cu aile gerekli sosyalizasyon fonksiyonlarını yerine getirmekten aciz kalmaktadır. Beşeriyetin geleceği için, cinsiyetler arasında eşitlik, sosyal ve ekonomik demokrasi, 3. Dünya Ülkelerinin daha müreffah bir hayata kavuşması, ırklar arasındaki katı sınırların kaldırılması, yaşlıların hayattan koparılmaması gibi önemli sorunları düzenleyen ve halleden bir sosyalleşme sürecinden kadınların ve erkeklerin geçirilmesi gerekmektedir. Günümüzün bazı toplumlarında rastlanan başka aile tipleri, belki de bu görevleri yerine getirmek konusunda daha uygun örnekler oluşturmaktadır. Bunlar arasında çifte kariyerli aile (the dual career family) üzerinde önemle durulması gereken bir örnektir. Bu aile tipinde hem karı hem koca çalışmakta ve ev işlerini de bölüşerek yerine getirmektedirler. Henüz yaygın olmadığı için bu aile tipinin çocuklarının sosyalleşmesi konusundaki başarısını ölçmek zordur. Ama bu aile tipinin kız ve erkek çocuklarını Parsons'cu aile'den daha eşitlikçi bir biçimde sosyalleş-

⁵ U. Bronfenbrenner, *Two Worlds of Childhood, U.S.A. and U.S.S.R.*, N.Y. Russel Sage Foundation, 1970.

tirebilmesi ihtimali vardır. Çünkü bu aile tipinde, cinsiyeti ne olursa olsun, çocuk, statüsü aynı olan anne ve baba örneğini görerek yetişmektedir. Parsons'cu ailede olduğu gibi ebeveynden birinin statüsü, öbürünkünden yüksek değildir. Geniş aile tipinde de, çocuğun önünde kendini özdeşleştirebileceği bir örnekler yelpazesi mevcuttur. Parsons'cu ailenin cinsiyetlere göre belirlediği kadın ve erkek rolleri, diğer ailelerde yerini kişiliklerin ve arzuların daha rahat gelişip serpilebileceği bir roller zenginliğine bırakmaktadır. Serbest birleşmenin (the living together) özellikle kadının kişiliğini geliştirebilmesi ve kendini en rahat biçimde ifade edebilmesi için ideal biçim olduğu ileri sürülmüştür⁶. Parsons'cu ailede kadın, kendi kendisini gerçekleştirememekte, ismini dahi, evlendiği erkekten almaktadır, madam X veya Mrs. Y olmaktadır. Kadının rolü çocuk doğurmak veya yetiştirmekle sınırlandırılmaktadır⁷.

Görüldüğü gibi ileri endüstri ülkeleri bugün toplumun hücreleri olan aile kurumu konusunda büyük tereddütler yaşamakta ve sorunun çözümü için çeşitli alternatiflere başvurumaktadırlar.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇAĞDAŞ AİLENİN YAPISI

Parsons'a göre endüstri toplumlarındaki nükleer aile, geniş bir akraba ağından mahrumdur, aile içi davranışlar rasyoneldir, kadın ve erkeğin rolleri farklılaştırıldığı gibi, kız ve erkek çocuklarının statüsü de farklı kılınmıştır. A.B.D.'deki beyaz ailenin (ve oradan hareketle ileri endüstri ülkelerindeki ailenin) bu nitelikleri, endüstri sisteminin aileden ve kişiden beklediklerine uygundur. Şimdi de Parsons'un bu görüşleriyle Avrupa ve A.B.D. deki ampirik araştırma sonuçlarını karşılaştıralım.

1. Çağdaş çekirdek ailenin yalnızlığı (tek başınlığı).

Parsons'un çağdaş Amerikan ailesinin ve oradan hareketle ileri endüstri ülkelerinde ailenin geniş bir akrabalık ağından mahrum ol-

6 T. Wells and L. Christie, Living together. Alternative to Marriage, The Futurist, april 1970, vol, IV, no: 2.

7 A. Michel, a.g.e., 77-135.

duğu görüşü, çeşitli yazarlarca eleştirilmiştir. Parsons'un yalnızlıktan kasteddiği önce coğrafi yalnızlıktır: Çekirdek aile ya bir apartman dairesinde, yahut da yakın akrabalarından uzak, tek başına bir evde oturmaktadır. Sonra yine Parsons'a göre kocanın mesleki hayatında geniş akraba çevresi ile ilgili değerler (nepotizm) geçerli değildir.

M. Sussman ve L. Burchival, Amerika'daki aile idealinde, akrabalar reddedilse de, aslında ebeveyn ve evlenen çocuklar arasında —özellikle genç evliler için— karşılıklı bir yardımlaşma ağı olması gerektiği görüşünü tesbit etmiştir. Protestan orta-sınıftan Amerikalı ebeveynin büyük çoğunluğu, evlenen çocuklarına, tek yönlü olarak, yardım etmektedirler. Devamlı bir para verme biçiminden çok, çeşitli vesilelerle (ev alımı, çocuk doğması v.s.) yapılan bu yardım, kuşakları birbirine bağlayan duygusal ve ekonomik bağları kuvvetlendirmekte ve ilişkilere belli bir düzenlilik kazandırmaktadır⁸.

Parsons, tek başına yaşayan nükleer ailenin endüstri sistemine en uygun aile olduğu görüşündedir. Çünkü bu ailenin yapısı hem coğrafi hem mesleki hareketliliğe izin vermektedir. E. Litak bu görüşün endüstrileşmenin ilk devirleri için çok doğru olduğunu ama bugün geçerliliğini kaybettiğini öne sürmektedir. Akrabalık ilişkileri, şehirde yaşayan ve statüsünü yükselten diğer aile fertlerinin yanına giderek, aynı aileden birçok ferdin kendi statülerini yükseltmelerini sağlamaktadır. Ayrıca aynı yazara göre teknoloji birincil grupların (arkadaş, komşu gibi) varlığını katıyen ortadan kaldırmamıştır. Ancak geniş ailede maruz kalınan insan ilişkilerini şehirde yaşayan insan seçerek sürdürebilmektedir⁹.

1. Goode'a göre üst sınıflar akrabalık ilişkilerine daha çok ehemmiyet vermekte, evlilik öncesi ilişkileri daha dikkatle izlemekte ve eş seçiminde daha etkili olmaktadır. Akrabalık bağları daha zayıf olan alt sınıflar mesleki hiyerarşide daha çok fırlama imkânına sahiptirler ama yükselme konusunda ailelerinden daha az yardım görmektedirler¹⁰.

8 Sussman, The Help pattern in the middle class family, American Sociological Review, 18 (1), 1953, 22-28.

9 G. Balandier, Sociologie des Brazzavilles noires, Paris, A. Colin, s. 126.

10 W. Goode, L'Industrialisation et les Changements familiaux in Hoséltz et Moore, Industrialisation et Société, Paris, Unesco, 1963.

Kaldı ki Fransa ve İngiltere'de çekirdek ailenin akrabalık ilişkilerini sürdürdüğü yani Parsons'un Amerikan ailesinden hareketle yaptığı genellemelerin her yer için doğru olmadığı ortaya çıkmıştır.

2. Çağdaş çekirdek ailenin akılcılığı. Spock'un ünlü eserinde (Çocuğunuzu nasıl yetiştireceksiniz?) küçük çocuğu olan bir annenin evde kalması gerektiği tezi öne sürülür. Oysa genç annelerin, özellikle eğitim görmüşlerse, evde oturmalarının bu annelerde ciddi psikolojik rahatsızlıklara yol açtığı tesbit edilmiştir. Ayrıca bu durum çocukta da, anneye karşı nevrotik bir fiksasyon yaratmaktadır. Bugün ABD'de orta sınıftan ailelerin uzak banliyölerde oturması, Amerikan toplumunu sosyal ve ırksal açıdan parçalamaktadır. Gerçi Suburb'lara bu akın banliyö belediyelerini zenginleştirmekte, vergiler sayesinde okullar ve en modern spor tesisleri kurulabilmektedir. Bu harekete paralel olarak, şehir merkezleri de, özellikle, güneyden gelen zenciler tarafından doldurulmaktadır. Büyük şehir belediyeleri aynı imkânları siyah nüfusa sunamamaktadır. Coğrafi bölgeler arasındaki mesafe çok defa karı ile kocanın çok az müddet bir arada bulunmalarına sebep olmaktadır. Bu da B. Friedan'ın dikkati çektiği gibi, banliyöde her türlü şehir hayatından ve sosyal bütünleşmeden mahrum kalan kadınların nöraşeniye ve boşluk duygusuna düşmelerine yol açmaktadır. Eşler arasında çatışmalar doğmakta, yani banliyödeki villa, sanıldığı gibi aile için bir cennet hayatı sağlamamaktadır.

3. Çağdaş çekirdek ailede kadın ve erkeğin rolleri. Parsons'cu ailede aile grubunda roller kadın ve erkek rolleri olarak sınıflandırılıp bir kutuplaşma içine sokulmuştur. Erkek, çiftin ilişkilerinde otoriteyi temsil eder, kadınsa mesleki hayattan yoksunluğunu bir takım sosyal faaliyetlerle, gönüllü hizmetler ile telâfi etmeğe çalışır. Ekmek parasını kazanan erkek ve evde oturan kadın şeklinde özetleyebileceğimiz Parsons'cu semayı bir takım aile sosyologları tenkit etmiştir. Parsons'cu teoride bir ideal olarak takdim edilen burjuva aile tipi, üyelerinin, karı ve kocanın kişiliklerinin gelişmesine engeldir. S. Kotlar'm çiftler üzerinde yürüttüğü anket eşitlikçi çiftlerin, kocanın otoritesinin baskın olduğu çiftlere oranla çok daha mutlu olduğunu ispatlamıştır.

Batı'daki ileri endüstri toplumlarında yapılan çeşitli aile biçimi deneyleri, Parsons'cu ailenin temelinde derin bir rahatsızlığın bulun-

duğunu ortaya çıkarmıştır. Parsons'cı aile Batı toplumlarının orta sınıflarındaki yaşlı kuşaklar arasında en yaygın aile biçimidir. En büyük kusuru, cinsiyetleri ve kuşakları birbirinden koparmış olmasıdır. Sosyal bir yalnızlığa yol açan bu aile için mimarlar da onun yalnızlığını artırıcı bir çalışma yapmışlardır. Bugün batı ülkelerinde bir çok çiftin, daireler arasındaki duvarları yıktıklarına ve bir komün kurduklarına şahid oluyoruz. Bu davranış çekirdek ailenin yarattığı yalnızlıktan doğan tatminsizliğin ve cinsiyet rollerinin birbirinden kesinlikle ayrılmış olmasının yol açtığı sıkıntının bir ifadesidir. Artık sadece erkeğin dışarda, kadının içerde çalışması istenmemektedir. Bu tip deneylerin devam edebileceği ve yakın bir gelecekte de yalnız kuşakları değil, çiftleri ve cinsiyetleri de birbirinden ayıran parçalanmaların yeni tepkilere yol açabileceği düşünülebilir. Belki de Cornell Üniversitesinden V. Bronfenbrenner'in telkin ettiği gibi akrabaların, çocukların ve yaşlıların birbirine karışacağı, her grubun kendi tecrübesini, kendi bilgisini ve kendi dayanışmasını getireceği «komünote» lerin kurulması yakın bir tarihte gerçek olacaktır¹¹.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYO-DEMOGRAFİK AÇIDAN EVLİLİK VE AİLE

Çağdaş görüş evliliğin yeni bir aile tipi yarattığını öne sürmektedir. Oysa eskiden aile, evlilikten önce vardı ve evlilik bittikten sonra da varlığını sürdürürdü. Harris, evliliğin, ailenin (üreme, çocukların yetiştirilmesi, kültürün aktarılması gibi) görevlerini yerine getirmek için yaratılan bir kurum olduğunu, bu yüzden ileri sürmüştür¹². Malinowski için ise, evliliğin ilk görevi, çocuğa yasal bir baba sağlamaktır. Ona göre «bütün insan toplumlarında, evliliğin gebelikten önce olması talep edilmektedir»¹³. Yani hiçbir insan toplumu, anne ve çocuklardan meydana gelen birimi, mükemmel bir sos-

11 A. Michel, a.g.e., 136-155.

12 Harris, *The Family*, Londra, Allen and Unwin, 1970, s. 53.

13 Malinowski, *La sexualité et sa repression dans les sociétés primitives*, Paris, Payot, 177-178.

yolojik hücre kabul etmemektedir. Kanun da, ahlâk da, adet de aileyi, erkek olmadan, aile kabul etmemektedir. Bugün Malinowski'nin bu iddiası etnosantrik ve sosyosantrik görülmektedir. Çünkü geçmişteki bazı Avrupa toplumlarında ve bugün bazı Afrika toplumlarında, gebeliğin evlilikten önce geldiği görülmüştür. Sosyosantrizme gelince, Malinowski, hakim burjuva sınıfının değerlerini ve kurallarını bütün sınıflara ve toplumlara yaygınlaştırmıştır. Burjuva sınıfı için, aile mirasının bir sonraki kuşağa devredilmesi esastır ve bunun için çocukların evlilikle yasallaştırılmış olması gerekir. Bir sonraki kuşağa devredilecek pek az serveti olan işçi sınıfındaki çiftlerin bundan 30 yıl evvel yapılan bir araştırmada, % 30'unun serbest birleşme ile yaşadığı tesbit edilmiştir. Bu serbest birleşmeler, yasal evlilikler kadar uzun sürelidir üstelik. Bütün bunlar gösteriyor ki, Malinowski'nin tezleri kendisinin öne sürdüğü kadar evrensel değildir.

Ne var ki evlilik yine de, çağdaş endüstri ülkelerinde nüfusun çoğunluğu tarafından uygulanmaktadır. Fransa, İtalya ve İngiltere'de liseli öğrenciler arasında yapılan bir anket, büyük çoğunluğun mutluluğu evlilikte aramak istediklerini göstermiştir¹⁴.

İsveç'te 1972 yılında evlilik hayatı sürdüren çiftlerin % 12 si evli değildir. Bu yüzden aile hayatını ifade eden yeni kavramlar, yeni yaklaşımlara ihtiyaç vardır. Trost aile sosyolojisinin «çift» kavramını kullanması teklifinde bulunmuştur. Bu kavram hem evli çiftleri, hem nikâhsız olarak bir arada yaşayan çiftleri ifade edecektir.

1. SOSYO-DEMOGRAFİK BİR OLAY OLARAK EVLİLİK

A. EVLİLİK ORANLARI VE EVLENME

W. Goode, 1890'dan 1956'ya kadar ABD, Almanya, İngiltere, İsveç, Fransa, Avusturya, İtalya, İrlanda ve Macaristan'da evlilik oranlarının bir ülkeden bir ülkeye pek değişmediğini tesbit etmiştir. A.B.D., İngiltere ve Almanya'da bu oran % 90 dır. Diğer ülkelerde ise % 80 ile 88 arasında değişmektedir.

14 C. Camilleri ve Michel, La representation du futur chez les lycéens, Ethno-Psychologie, Janvier-Mars, 1980.

Ancak 1965'den itibaren A.B.D. ve İrlanda ile Yunanistan hariç AT ülkelerinde evlilik oranlarında bir düşme olduğu gözlemlenmiştir.

Evlilik oranlarındaki düşme bir çok faktöre bağlanabilir: evliliğin ve boşanmanın yasallaştırılması, sosyo-ekonomik faktörler, evlenme yaşındaki nüfusun oranı, sosyal sınıf, din, eğitim düzeyi ve mesleki özellikler vs.

Eski Rejim Fransa'sında evlilik oranları ekonomik dalgalanmalara sıkı sıkıya bağlı idi. Buğday fiyatları düşükse, evlilikler çoğalıyor, kıtlık olunca evlilikler azalıyordu. Aynı durum Birinci Dünya harbinden sonra ABD'de gözlemlendi. Bu yüzden T. Caplow, «evlilik rakkamları bir ülkenin durumunu, ticaret indekslerinden çok daha iyi veren bir ipucudur» diye yazıyordu. Günümüzde işsizlik ve dünya çapındaki iktisadi buhranların evlilik oranlarının düşmesine etki ettiği düşünülebilir.

1973 den beri evliliklerin düşmesi ekonomik faktörlerin dışında kültürel değişmelere de bağlanabilir. Özellikle feminist hareketlerin evlilik aleyhdarı tutumları bu konuda etkili olmuştur. Fransa ve ABD'de orta sınıfın genç kadınları arasında doğmuştur, feminizm. Bu kadınların hemen hepsinin eğitimi ortanın üstündedir. İstatistikler de bize eğitim yapmış olan kadınların, eğitimsiz kadınlara oranla evliliğe daha az yanaştıklarını göstermektedir. ABD ve Fransa istatistikleri, erkeklerin mesleki seviyesi yükseldikçe, daha çok evlendikleri, oysa tersinin kadınlar için doğru olduğunu göstermektedir. Kadınlarda bekârlık oranı Fransa'da şöyledir :

- % 11 kalifiye olmayan işçi kadınlar
- % 16 kalifiye kadın işçiler
- % 17 memur kadınlar
- % 23 prestiji orta seviyede olan mesleklerde çalışan kadınlar
- % 27 prestiji yüksek olan mesleklerde çalışan kadınlar¹⁵.

Böylece Durkheim'ın erkeklerin evlilikten kârlı çıktıkları, kadınların ise kazançlı olmadıkları yolundaki tezi bir kere daha doğrulanmış oluyor. Sanki Fransız erkekleri, mesleki hayatlarında, eşlerinin yardımı olmazsa yükselemiyorlar. Oysa evlilik, Fransız ka-

15 L. Roussel, Le mariage dans la société française, Paris, PUF, 1975, s. 78.

dınlarının mesleki ilerlemelerine engel teşkil ediyor. 1982 sayımları bu tezi doğrulayan veriler getirmiştir.

Evlilikle kadınların eğitim düzeyi arasındaki bu olumsuz ilişki N. Youssef ve S. Hartley'in 80 farklı ülkede (Batı ülkeleri, sosyalist ülkeler, gelişmiş ülkeler) yaptıkları araştırmalar sonunda ortaya çıkmıştır¹⁶.

B. İLK EVLİLİKLERDE YAŞ

Geçmişte evlilik oranlarında olduğu gibi, ilk evlilikte yaş da iktisadi dalgalanmalara bağlıdır. W. Goode'un varsayımına göre, endüstri devriminin başında, evlilikte ortalama yaşın yükselme eğilimi varken, endüstrileşme yaygınlaştıktan sonra, ilk evlilikte yaş düşmeğe başlamıştır.

Gerçekten de ABD'de evlilik yaşı 1910'dan itibaren düşmeğe başlamış, 1940 lara kadar endüstrileşmesini henüz tamamlamamış olan Japonya'da ise evlilik yaşı yüksek kalmıştır. 1950 den itibaren ise endüstrileşmesini tamamlayan Japonya'da evlilik yaşı düşmeğe başlamıştır. Çünkü endüstrileşmenin başlangıcında çocukların evliliğini, büyüklerin düzenlemesi azalmış, bireyin özgürleşmesi, ortalama evlilik yaşını yükseltmiştir. Daha sonra endüstrileşme yaygınlaşıp, ücretler ve hayat seviyesi artınca, gençlerin kendi karar verdikleri izdivaçlar çoğalmış, evlilik yaşı düşmüştür.

ABD'de 1975-80 döneminde, beyaz kadınlar için median evlilik yaşı 23, siyah kadınlar için ise 26 olmuştur.

Fransa'da her iki cinsiyet için de ilk evlenmede ortalama yaş, yükselmiştir. Kadının eğitim düzeyi yükseldikçe, evlilik yaşı da ilerlemektedir.

C. EŞLER ARASINDAKİ YAŞ FARKLILIKLARI

ABD ve Fransa'da ilk evliliklerde eşler arasındaki yaş farklılıklarının oranı değişmemektedir. Eşlerin % 12 si aynı yaştadır. Er-

16 N. Youssef-S. Hartley, Demographic indicators of the status of women in various societies, in Lipman-Blumen ve J. Bernard, Sex roles and social policy Londra, Sage, 1979.

keklerin % 71 ile 73 ü, eşlerinden daha büyük yaşıdır, kadınlarınsa % 17 ila 14 ü eşlerinden daha yaşlıdır¹⁷.

Almanya'da Birinci Dünya harbinden önce, genellikle, erkeklerin eşlerinden 5 veya 10 yaş büyük olması gerektiğine inanılıyordu. Orta sınıflar bunun tersi bir izdivacı kabule şayan bulmuyorlardı. Oysa 1974'de Batı Almanya'da bu fark, ilk evlilikte 2 yıl 7 aya düşmüştür¹⁸.

Sovyetler Birliğinde, A. Kharcev'in verdiği istatistiklere göre, 1920 den 1960 a kadar giderek artan bir oranda kadınlar kendilerinden bir'den üç yaşa kadar genç olan erkeklerle evlenmişlerdir. Şehirlerde bu oran % 12,5 dan % 33,5 a, kırsal alanlarda % 13 den % 30,5 a yükselmiştir. Sovyet sosyologuna göre bu artışın sebebi, artık kadının fizyolojik özelliklerinden çok, ruhi ve manevi yönlerine önem verilmeğe başlanmasındandır¹⁹.

C. BOŞANMA

Evlilik eşlerden birinin ölümü veya boşanma ile sona erebilir. ABD hariç boşanmanın sosyolojisi, geçmişte boşanma fikrine duyulan soğukluk sebebi ile, batı ülkelerinde oldukça yakın bir tarihte gelişmiştir.

Asrın başından itibaren Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da boşanmalar artmıştır.

1950 den 1980 e kadar ileri endüstri ülkelerinde 100 evlilik hesabı ile boşanma oranları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Tabloya dikkatle bakılırsa, İkinci Dünya harbinden sonraki bir yükselmeden sonra batı Avrupa ülkelerinde boşanmanın 1950 den 60 a kadar hemen hemen aynı kaldığı, ancak 1960 dan 1980 e kadar ise hızla artarak iki katına eriştiği görülür.

17 A. Hacker, U.S./A statistical Portrait of American People, New York The Viking Press, 1983.

18 A. Kharcev, Le mariage et la famille en URSS, Moskova, 1964, V. Bölüm.

19 E. Umbach, Fact sheet for the Federal Republic of Germany, communication donnée au Séminaire International de l'Aspen Institute, Berlin, Şubat 1977.

1950 den 80 e kadar endüstrilemiş ülkelerde 100 evliliğe oranla boşanmaları gösteren tablo²⁰ :

	1950	1960	1975	1980
Norveç	10	9	21	
İsveç	15	16	50	43
Finlandiya	12	11	26	
Danimarka	20	19	37	40
Fransa	11	9	17	24
Belçika	8	7	16	18
İngiltere	9	7	32	37
Avusturya	18	14	20	
Hollanda	9	7	20	23
İsviçre	13	13	21	27
Çekoslovakya	10	13	24 (1972 de)	
Bulgaristan	9	10	15 (1972 de)	
Macaristan	14	18	26 (1972 de)	
Romanya	16	20	7 (1972 de)	
SSCB		14		39
ABD		26		49

İleri endüstri ülkelerinde boşanma oranlarındaki bu yükselmenin, aynı dönemlerde kanunî mevzuata getirilen boşanma kolaylığına bağlı olduğu düşünülebilir. Ancak mevzuattaki değişiklikler de, olayların zorlamasıyla yapılmaktadır. Boşanmaların artmasında, boşanmanın kolaylaştırılmasının yanı sıra başka faktörleri de dikkate almak gerekir. Boşanma ile ilgili tabuların kalkması, çiftlerin mutluluk arayışları, ilk evlilik yaşı ve evliliğin süresi, sosyo-ekonomik durum, eğitim, bölgesel farklılıklar hep dikkate alınması gereken faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

ABD'de Glick ve Norton, boşanma istatistiklerini 1967 sayım sonuçlarına dayanarak incelemişler ve onlar da daha önce öne sü-

20 P. Festy ve F. Prioux, Le divorce en Europe Occidentale, Population, 1975, 30 (6).

rülen teze katılmışlardır. «Evlilik ne kadar genç yaşta yapılmışsa, çabuk yıkılmağa, o kadar aday oluyor»²¹.

1964 de ise boşanmalarda erken evlilikten çok, erken evliliklere yol açan sosyo-ekonomik şartlar üzerinde durulması gerektiği tezi öne sürülmüştür. Gerçekten de erken evlilikler daha çok alt sosyo-ekonomik sınıflarda olmaktadır. Eğitim düzeyinin düşük olduğu bu sınıflarda genellikle zenciler yer almaktadır. ABD'de toplumun bu kesiminde erken evlenilmektedir, çünkü evlilik öncesi bir bebek beklenmektedir. Sosyo-ekonomik şartların daha yüksek olduğu sınıflarda, erken evlilikler o kadar çabuk yıkılmamaktadır²².

Erken evliliklerin genellikle boşanma ile sonuçlandığı, Avrupa ülkelerinin istatistikleri tarafından da doğrulanmaktadır.

Boşanma oranları, evliliğin süresine de bağlıdır. Batı Avrupa'da boşanmaların frekansı, genellikle 3 ile 5 yıl arasında en yüksek düzeyde olmakta, evlilik süresi uzadıkça, boşanma oranı düşmektedir.

Boşanmanın sosyal mevki, meslek ve eğitim düzeyi ile de bağlantısı vardır. Fakirler, zenginlerden daha çok boşanmaktadırlar. Ancak geliri yüksek olan kadınlarda boşanma oranının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Muteber bir meslek sahibi olan kadınlar, meslek sahibi olmayan kadınlardan daha sık boşanma için başvurumaktadırlar. ABD'de boşanma sebebi olarak duygusal anlaşmazlık, evlilik hakkında romantik bir görüş sahibi olmak, kayınvalide ile olan zorluklar, alkolizm, sosyal hareketlilik ve iktisadi sebepler gösterilmektedir. Bunlara şiddetli geçimsizlik ve zinâ da ilâve edilmiştir.

SSCB'de, ABD'de, ayrıca Fransa'da boşanma en çok çocuksuz çiftler arasında olmaktadır. Ancak bunun bir sebebi de, boşanmaların evliliğin ilk yıllarında olması, yani henüz çocuk olmadan çiftlerin birbirinden ayrılmasıdır.

21 P. Glick ve A. Norton, Frequency, Duration and probabile of marriage and divorce, Journal of Marriage and the Family, 1971, 33 (2).

22 R. Winch ve S. Greer, The uncertain relation between early marriage and marital stability, Acta Sociologica, 1964, 8 (1-2).

D. YENİDEN EVLENME VE SERBEST BİRLEŞMELER

25 yıl önce bir Amerikalı sosyolog ülkesinde yeni bir evlilik sistemi tesbit ettiğini öne sürdü. Bu yeni evlilik türüne «Deneme evliliği» (a type of trial marriage system) adı verildi. Eşler bir ilk evlilik yapıyorlar. Sonra bu evliliği bozarak, deneylerini ikinci evlilikte kullanıyorlardı. O yıllar ABD'nin evlilikte en çok eş değiştirilen, bu yüzden seri halinde Poligami-Poliandri'nin uygulandığı yıllardır.

ABD'de 1950'lerde boşananların 3/4 ü yeniden evleniyordu. Boşandıktan sonra en çabuk evlenenler, ilk izdivaçlarını 18 yaşından küçükken yapanlardı. 1960-1970 lerde M. Mead Amerikan toplumu-na birbirini izleyen 2 evlilik yapılmasını öneriyordu. Bunlardan birincisi «Bireysel bir evliktir». Burada gençler çocuk sahibi olmadan yaşamalıdır. Bu evlilik sıkıntı sebebiyle sona erebilir. İkinci evlilik «Ebeveyn evliliği» dir. Bu izdivaçta, çiftler çocuk sahibi olmalıdırlar.

Yeniden evlilikleri de gösteren evlenme istatistikleri evlenmelerle boşanmalar arasında sıkı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Hem evlenmeler, hem boşanmalar, sıkıntı dönemlerinde azalmakta, sosyal refah dönemlerinde artmaktadır. Nitekim 1947'de T. Caplow «Boşanmaların artması ile evlenmelerin artması arasında inanılmaz bir paralellik» bulmaktadır.

Ancak Batı ülkelerinde 1970'lerden itibaren, boşanmalar hızla yükselmiş bulunmaktadır. Ama yeniden evlenmeler belli bir duraklamaya girmiş, hatta durmuştur. Yeniden evlenmeler, özellikle yüksek eğitimi, iyi bir mesleği veya geliri olan kadınlar tarafından yapılmaktadır. Bu eğilim hem Fransa'da, hem ABD'de hızla yaygınlaşmaktadır.

E. BEKÂRLIK VE SERBEST BİRLEŞME

İleri endüstri ülkelerinde evliliğin bazı kesimlerde istenilir bir kurum olmaktan çıkmağa başlaması yeni hayat biçimlerinin doğmasına yol açmıştır.

Evlilik oranlarının azalması bekârlığın ve bir arada yaşama alışkanlığının çoğalmasına sebep olmuştur. ABD'de 20-24 yaş grubu arasındaki kadınlar arasında bekârlık oranı 1960'da % 28 iken, 1983'de % 55 olmuştur. Bekârların bir kısmı ise beraber oturarak veya yalnız oturarak serbest hayatı tercih etmektedirler. 1960'da 18-24 yaş arasındaki bekâr kadınların % 13 ü evlilik dışı serbest hayatı tercih ederken, bu oran 1970'de % 25 e yükselmiştir. Serbest birleşmelerin ve bekârlığın, ileri endüstri ülkelerinde, geleneksel evliliklerin alternatifi haline geldiği ifade edilebilir.

2. AİLE

A. EVLİLİKLE ÇOCUK SAHİBİ OLMANIN BİRBİRİNDEN AYRILMASI

XIX. yüzyıla kadar bekârlık döneminin uzun ve evlilik yaşının büyük tutulması, iktisadi buhran dönemlerinde, doğumların çok olmamasını temin için başvurulan tek çare idi. Çünkü doğum kontrol metodları henüz gelişmemiştir. Ancak XIX. yüzyılın ortalarından itibaren doğum kontrolleri başladı. Eskiden az evlilik yapılıyor, çok çocuk doğuyordu, sonraları ise evlilikler çoğaldı ama doğumlar azaltıldı. Bu olumsuz ilişki 1861 ile 1931 yılları arasında açıkça görülür. Daha sonraki yıllarda doğumların plânlı bir şekilde düzenlenmesi, çift başına düşen çocuk sayısında bir homojenliğin ortaya çıkmasını sağladı.

Günümüzde evlilik dışı birleşmelerden doğan çocuk oranı bir hayli yüksektir. 1970'de Finlandiya bu konuda % 33 ile başta gelmektedir. Onu % 28 ile Almanya, % 26 ile Fransa, % 25 ile İsveç ve İsviçre, % 21 ile Danimarka, % 19 ile Belçika, % 18 ile İngiltere ve Hollanda izlemektedir.

Bu yüzden 1967 de Amerikalı biolog R. Morison aileyi bir çocuk yapma kurumu olmaktan çıkarmayı ve cinsi yakınlıkla ilgili olarak çocuk yapmayı birbirinden ayrı düşünmek gerektiğini ileri sürüyordu.

B. DOĞUM ORANLARI VE DOĞURGANLIK

1866 dan 1960 a kadar 14 ileri endüstri ülkesinde gözlenen doğum oranları, endüstrileşmenin gelişmesine paralel olarak doğum oranlarında düşme olduğunu bize göstermektedir. Bu düşüş 1960 dan 1984 e kadar bu ülkelerin büyük çoğunluğunda devam etmiştir. Ebeveynin müreffeh bir hayat sürmek ve çocuklarını iyi eğitmekle ilgili tasaları geliştikçe, tüketim toplumu ailesi, daha az sayıda çocuk ister olmuştur.

Doğum oranları üzerinde etkili olan faktörler çok sayıdadır ve karmaşıktır. Bu oranlar iktisadi şartlar, nüfusun demografik yapısı, toplumun evlilikle ilgili görüşleri, aile kurumu ile ilgili hukuki mevzuatta yapılan değişiklikler ve sosyal sınıflara bağlı olarak değişmektedir.

14 Endüstri ülkesinde 1866 ile 1984 arasındaki
Doğum Oranlarını Gösteren Tablo

Ülke adı	1866-1926	1960-61	1974-75	1984
Norveç	30 (1898)	17	15	12
İsveç	38 (1891)	14	13	11
Finlandiya	32 (1866)	19	13	13
Fransa	25 (1881)	18	15	14
Belçika	29 (1898)	17	15	14
İngiltere	34 (1881)	17	13	13
İtalya	38 (1881)	18	16	10
Yugoslavya	39 (1898)	23	18	17
Çekoslovakya	27 (1920)	16	20	15
Bulgaristan	40 (1920)	18	16	11
Macaristan	45 (1881)	15	18	12
SSCB	44 (1926)	25	18	20
ABD	40 (1880)	24	15	16 ²³

23 1866-1961 istatistikleri Goode'un World Revolution and Family Patterns, Free Press of Glencoe 1963 adlı eserinden, 1974-75 istatistikleri Blayo ve Festy'nin 1975 de çıkan makalesinden (Population Dergisi, 30) ve 1984 istatistikleri Population et Sociétés'den (no 173) alınmıştır.

Çağımızda ileri endüstri ülkelerinde dini otoritenin zayıflaması, cinsi tabuların ortadan kalkmağa başlaması, bireyciliğin gelişmesi, kadınların kendi çıkarları ile ilgili konularda giderek suur sahibi olması, doğum kontrol metodlarının yaygınlaşması, evliliğin ileri yaşlarda yapılması ve kürtajin serbest bırakılması doğum oranlarındaki düşüşün belli başlı sebepleri olarak gösterilmektedir.

Kanada, Japonya, ABD, SSCB, Batı ve Doğu Avrupa gibi birbirinden oldukça farklı ülkelerde yürütülen anket sonuçları, bütün bu ülkelerde ideal çocuk sayısının çift başına 2 ile 3 olduğunu ortaya çıkarmıştır. N. Youssef ile S. Hartley'in 80 ülkede yürüttükleri çalışma da kadının okur yazar olmayışı ve doğurganlığı arasında pozitif bir ilişki olduğunu kanıtlamıştır.

ABD'de Zero Population Growth (ZPG) hareketi evli çiftlere ikiden fazla çocuk sahibi olmamaları telkininde bulunmaktadır. Hareketin amacı, çevre koruması ve dünyanın sahib olduğu zenginliklerin tüketilmesinde Amerikan nüfusunun payını sınırlamaktır. Çünkü Amerikalı bir çocuk Hindli bir çocuktan 50 defa daha fazla dünya nimetlerini tüketmektedir. Dünya tarihinde ilk defa karşılaşılan bu girişim genç Amerikalı anneler üzerinde etkili olmuştur. 2000 yılında dünya nüfusunun 7 milyar olacağı hesaplandığına göre, bu te-sebbüsün gerekliliği ortadadır.

C. TEK EBEVEYNLİ AİLELER

Bekâr anneler ile ilgili değer yargılarının zayıflaması, kadınların bağımsızlık arzusu, boşanmaların artması, tek ebeveyni olan ailelerin doğmasına yol açmıştır. Ancak bu olay da, ülkelere göre farklılık göstermektedir. ABD'de ve Fransa'da tek ebeveynli ailelerin % 80 ini kadınlar teşkil etmektedir. Ancak yeni bir olay olarak çocuklarının yetiştirilmesi ile tek başına meşgul olmak isteyen babalar da ortaya çıkmaktadır.

Ç. AİLE HAYATININ ÇEŞİTLİ DÖNEMLERİ

Çağımızda doğal insan ömrünün uzaması, aile hayatına da yeni boyutlar getirmiştir. 1900 lerde evlenen kadınlar için evlilik hayatının ortalama süresi 35 yıl iken, bu rakkam 1980 de 47'e yükselmiş-

tir. Evlendikten sonraki dönemde de evlenme ile ilk çocuğun doğumu arasındaki süre uzamıştır. Ayrıca evde kalan son çocuğun evlenmesinden eşlerden birinin ölümüne kadar geçen süre de artmıştır. 1900 lerde evlenen bir kadın için bu süre 1,6 yıl iken, 1980 lerde bu rakkam 21 yılı bulmuştur. Dulluk süresindeki bu uzama beraberinde bazı dramatik sonuçlar da getirmiştir. Üçüncü dönem adı verilen bu dönem birçok sosyal, iktisadi ve psikolojik sorun doğurmuştur.

Fransa'da evliliğin tahmini süresi XVIII. yüzyılda 20 iken, 1861 ile 1865 arasında 28'e, 1928 ile 33 arasında 31'e, 1960-64 arasında 42 ye yükselmiştir. Yani boşanmalar da hesaba katılsa, XVIII. yüzyıldan günümüze evli çiftlerin bir arada yaşama süresi iki katına çıkmıştır.

Festy, günümüzde Batı Avrupa ülkelerindeki hayat dönemlerini inceleyerek Avrupalı ailelerin hepsinin aynı eğilimler içinde olduğunu tesbit etmiştir: evlilik yaşının ilerlemesi (yasal birleşmelerin azalması, ayrılmaların artması, çocukların evlilik dışı doğması) ve ailenin kurulmasından sonraki aşamalarda gecikmeler (ilk ve daha sonraki doğumlar) gözlemlenmektedir.

Endüstri ülkelerinde bunlara bağlı olarak ortaya çıkan sorun çocuklarını evlendiren ve emekliye ayrılan yaşlı kimselere nasıl bir yaşama sebebi bulunacağıdır. Üçüncü döneme gelmiş olan yaşlılar için yeni roller bulunması ve geniş ailenin içinde yeni sorumluluklar aranması gerekmektedir. Yaşlıların % 39 u yaşama sebebi olarak «torunlarına bakmak ve yardım etmek» arzusunu izhar etmişlerdir. Günümüzde insan ömrünün uzamış olması dört kuşağın birbirini tanıması sonucunu da getirmiştir.

D. EVLİ KADINLARIN MESLEKİ FAALİYETLERİ VE «ÇİFT MAAŞLI AİLE»

Evli kadınlar son 20 yılda, bütün endüstri ülkelerinde giderek artan bir oranda, bir meslek icra etmeğe başlamışlardır. Bu yüzden aileler artık «çift maaşlı» hale gelmiştir. Bu durum Parsons'cu ailenin «ekmek parasını kazanan erkektir» imajını yıkmıştır. ABD'de 1952'de çalışan evli kadınların oranı % 25 iken, bu rakkam 1982 de % 51,2 ye yükselmiştir. Aynı durum AT ülkeleri için de geçerlidir.

Batı Avrupa, Kanada, Japonya, Avustralya ve Yeni Zelanda'da kadınların çalışma hayatına girmesi, faal nüfusu arttırmış, dolayısıyla işsizlik sorunu da yeni bir boyut kazanmıştır. Bu yüzden evli kadınların evlerine dönmesi gerektiği yolunda yeni bir eğilim de ortaya çıkmıştır. Ancak istatistikler çalışan kadınların doğumdan sonra nadiren mesleki hayatlarına veda ettiklerini, işe bir süre ara verseler de, bu dönemin kısa sürdüğünü göstermektedir.

Bununla beraber çocuk sayısındaki artış, kadınların ev dışındaki mesleki faaliyetlerinde olumsuz bir rol oynamaktadır. Bunda psikolojik sebeplerden çok, sosyolojik sebepler rol oynamaktadır. Çocukların yuvaya veya okula götürülüp getirilme zorlukları, kadınların ücretlerindeki yetersizlik, eşin ev işlerine yeterince yardım etmemesi vs.

SONUÇ YERİNE

Son 20 yıldaki demografik değişiklikler Parsons'ın sosyolojisi ile yasallaşan geleneksel çekirdek ailenin (burjuva ailesinin) yanı sıra yeni aile veya evlilik şekillerinin doğmasına yol açmıştır. Evlilik öncesi beraberliklerin artması, serbest evliliklerin yaygınlaşması, çoğunlukla sadece annenin olduğu tek ebeveynli ailelerin zuhur etmesi, hem kadının hem erkeğin çalıştığı ve ev işlerini birlikte yürüttüğü «çift maaşlı ve çift görevli aileler» in oluşması gibi.

Bu aile tiplerini aile hayatının sonsuza kadar devam edecek tipleri saymak pek yerinde olmayacaktır. Ancak aile hayatı biçimlerindeki bu plüralizm, batı toplumlarında giderek daha geniş bir hoşgörü ile karşılanmakta ve hatta hayatın her bir döneminde bunlardan birinin seçilerek yaşanabileceği görüşü artık doğal bulunmaktadır.